

יואב לביא

הקשר בין שבת למשכן

- א. מבוא
- ב. שיטת הירושלמי
- ג. מהות השבת
- ד. מהות המשכן
- ה. ההשוואה בין השבת ובריאת העולם למשכן
- ו. הקשר שבין שבת למשכן - שיטת הבבלי
- ז. הקשר בין שיטות הבבלי והירושלמי

א. מבוא

"הלכות שבת... הרי הם כהררים התלויין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות".
(חגיגה י, א)

אחת מן התופעות המעניינות בהלכות שבת היא ההיצמדות ההדוקה בלימוד מלאכת השבת להקמת המשכן. יסוד ההיצמדות הוא בסמיכות שבין פרשיות שבת השונות לבין פרשיות המשכן עד כדי ארבע סמיכויות בתורה¹. הדבר בא לידי ביטוי בכל מקורות הלימוד הקיימים, ונסקור כמה דוגמאות²:
א. במשנה:

הכותב שתי אותיות... אמר רבי יוסי לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם
שכך היו כותבין על קרשי המשכן לידע איזו בן זוגו. (פ"י ב מ"ג)
המוציא... חייב **שכן משא בני קהת**. (פ"י מ"ג)

ב. בתלמוד הבבלי:

הדור יתבי וקמיבעיא להו: הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת כנגד
מי? אמר להו רבי חנינא בר חמא: **כנגד עבודות** (=הקמת) **המשכן**... תניא
כמאן דאמר כנגד עבודות המשכן, דתניא: אין חייבין אלא על מלאכה
שכיוצא בה היתה במשכן, הם זרעו - ואתם לא תזרעו... (מט, ב)

ג. ברמב"ם:

מפני שכל מלאכה שהיתה במשכן מוניין אותה בפני עצמה. (הל' שבת ח, יא)
וכל המלאכות ממשכן לומדין אותן. (הלכות שבת יב, יב; יג, ח ועוד)

1. (א) פרשת כי תשא שמות לא, א-יח. (ב) פרשת ויקהל, שמות לה, א - מ, לח. (ג) "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'" (ויקרא יט, ל). (ד) "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו אני ה'" (ויקרא כו, ב).
2. הבאתי את הדוגמאות הבולטות והעיקריות, אולם קיימות נוספות, למשל שבת לא, ב; עג, ב; עד, ב; צו, ב; קב, ב; קג, א ועוד.

יש לברר לשיטת התלמוד הבבלי, מדוע נבחרו פעולות הקמת המשכן כקריטריון הבלעדי ללימוד הלכות שבת? מהו הקשר המהותי והרעיוני להלכות שבת? העובדה שהתשובה לשאלה זו אינה ברורה היא הסיבה שהלכות שבת מוגדרות כ"הררים התלויים בשערה"³.

להלן ננסה להראות שבנקודה זו נחלקו התלמוד הבבלי והירושלמי, וכי לשיטת הבבלי יש קשר רעיוני ומהותי בין השבת למשכן. עוד נראה כי תפיסתם השונה גרמה לכך שיש ביניהם שוני באופן הלימוד מהמשכן, כך שבעוד שהבבלי נצמד אך ורק להקמת המשכן, הרי הירושלמי לומד גם מתפעולו השוטף של המשכן.

ב. שיטת הירושלמי

הפתרון המקובל הוא שהלימוד ממלאכות המשכן הוא הדבר המתקבל ביותר על הדעת מבחינה לשונית, שכן כמעט כל ההופעות של המילה 'מלאכה' על הטיותיה השונות בתורה הן בפרשיות המשכן.

זוהי ככל הנראה שיטת הירושלמי, המופיעה גם בבבלי:

אמר להו רבי יונתן ברבי אלעזר כך אמר רבי שמעון ברבי יוסי בן לקוניא:
כנגד מלאכה ומלאכת שבתורה - ארבעים חסר אחת. (שבת מט, ב)

רבי שמעון ברבי יוסי בן לקוניא הוא תנא ארץ ישראלי, והשיטה שהוא מציג בדבריו היא ככל הנראה שיטת הירושלמי שהביא עימו לבבל. הוא לומד שקיימות ל"ט מלאכות על פי מספר המובאות של המילה 'מלאכה' (בהטיות שונות) בתורה⁴.

לימוד זה המיוסד, ככל הנראה, על מסורת של מספר קדום של ל"ט מלאכות מופיע גם בירושלמי:

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. מניין לאבות מלאכות מן התורה? רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן כנגד ארבעים חסר אחת מלאכה שכתוב בתורה... תנא רבי שמעון בן יוחי 'ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלוהיך לא תעשה מלאכה' הרי זה בא להשלים ארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה...

אמר רבי יוסי בן חנינא זה הדבר אין כתיב כאן אלא 'אלה הדברים' (שמות לה, א) דבר דברי דברים מיכן לאבות ולתולדות.

3. שכן המקור המרכזי ללימודו אינו ברור, על אף שהפירוש המקובל הוא ש"הררים התלויים בשערה", פירושו הלימוד ממלאכת מחשבת לענין מלאכה שאינה צריכה לגופה, דבר שאינו מתכוון וכדומה כפי שמופיעה בגמרא בחגיגה (י, א - י, ב). אולם, ההסבר המקורי של המושג "הררים התלויים בשערה" הוא, ככל הנראה, כפי שמופיע בתוספתא עירובין (ליברמן ח, כג): "הלכות שבת חגיגות ומעילות כהרין התלויין בסערה מקרא מועט והלכות מרובות ואין להם על מי שיסמוכו", כלומר, חוסר מקור תורני מובהק, וכן הוא בתוספתא חגיגה (ליברמן א, ט): "אין להן על מי שיסמוכו".

4. לגבי אופן הלימוד הלשוני והחשבון המדויק של ל"ט מלאכות לפי מספר ההופעות של המילה "מלאכה" שבתורה עיין בר"ח (ד"ה אמר) וברדב"ז (מכתב יד - חלק ח סימן לו) ובתוספות רא"ש בשם הראב"ן, ובהרחבה בתוספות יום טוב (שבת פ"ז מ"ב), וכן במילואים לתורה שלמה לרמ"מ אשר בפרשת ויקהל פקודי (עמודים ק"ז-קכ"א) שמבאר השיטות השונות בחשבון ל"ט מלאכות, ובמאמרו של גרינברג (סיני ח עמודים שב-שז).

ר' חנינא דציפורין בשם ר' אבהו אל"ף חד למ"ד תלתין ה"א חמשה 'דבר' חד ו'דברים' תריי מיכן לארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה.
רבנין דקיסרין אמרין מן אתרה לא חסרה כלום אל"ף חד למ"ד תלתין ח' תמניא לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת. (שבת פ"ז ה"ב)

שיטת הירושלמי היא שהתנאים ערכו וביררו מדעתם רשימה של מלאכות על פי המשמעות הכללית של "לא תעשה כל מלאכה", ובכפיפות לחשבון המספרי של ל"ט מלאכות שהיה קדום, ובשלב השני הסמיכו את הדברים למשמעות המילה 'מלאכה' כפי שמופיעה בתורה.⁵ בהמשך הירושלמי הני"ל, מובא שאף התולדות נלמדו מדעתם של חז"ל:

רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופולוג אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא מן דאשכחון מיסמוך שמכין הא דלא אשכחון מיסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש. (שבת פ"ז ה"ב)

כלומר, רבי יוחנן וריש לקיש הוציאו ל"ט תולדות מכל אחת מל"ט המלאכות שהיו לפנייהם, וכאשר לא הצליחו למצוא סמך לדבריהם ובכל זאת הפעולה נראתה להם כאסורה, הם חייבו את העושה אותה משום מכה בפטיש. הירושלמי משתמש במשכן כאמצעי להבנת המשמעות המילולית של המילה "מלאכה" כפי שכתוב במפורש במדרש:

'לא תעשה כל מלאכה' יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות, ת"ל 'מלאכה' נאמרה כאן 'מלאכה' ונאמרה 'מלאכה' במשכן (שמות לה, כא) **מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף מלאכה האמורה בשבת מלאכה שיש עמה מחשבה.** (מכילתא דרשב"י כ, ו)

כלומר, הלימוד מהמשכן הוא ענייני-כללי בלבד, ולכן אין האופן שבו מופיעה הפעולה במשכן, בין אם בבנינו ובין אם בתפעולו השוטף⁶, משמעותי, שכן הוא משמש רק כמקור לכך שהדבר נחשב כמלאכה מבחינה יצירתית.⁷

ממילא מובן כי אין כל קשר הכרחי בין המשכן לשבת, ולכן לומד הירושלמי את גדרי המלאכות אפילו מעניינים אחרים המופיעים בתורה, שכן הלימוד הינו רק לצורך הגדרת גדרי המלאכה והוא נעשה על פי מובנה הכללי בשאר התורה **לרבות** במשכן. כך למשל נלמדת מלאכת זורע מענין שביעית (פ"ד ה"ב), נלמד איסור עירווי שמבשל מדיני קודשים (פ"ג

5. העיקרון הני"ל לפיו חז"ל ביררו את ל"ט המלאכות מדעתם מופיע בתוספות רא"ש (מט, ב סוף ד"ה י"מ) בהסבר דעת רבי שמעון בן לקוניא: "ולמ"ד כל מלאכות שבתורה איכא למימר דחכמים בררו כל מלאכות החשובות יותר ועשאום אבות עד שהשלימום לל"ט והשאר עשאום תולדות", וכן מופיע בספר היראים (סימן רעד, מהדורת ווילנא, עמוד 260): "וראו חכמים אלו המלאכות הדומות. עבודה הדומה היא נקראת מלאכה, דכתיב מלאכת עבודה לא תעשו ואמרינן אלו הן שהקפידה התורה עליהן **כי לא מסרן הכתוב אלא לחכמים** ואלו ראויות לקרוא מלאכה". עיין עוד בסקירתו של יצחק גילת (תרביץ כט עמודים 222-228) שריכז המקורות השונים בענין האפשרויות השונות שהיו בענין אופן מניית ל"ט המלאכות.
6. עיין בפתחה לאגלי טל שמוכיח שבכך נחלקו הבבלי וירושלמי, שהבבלי לומד רק מבניינו של המשכן והירושלמי לומד אף מתפעולו.
7. הדבר תלוי אף בכך שמלאכת המשכן נדחית מפני מלאכת השבת, שכן משמעות הדברים היא שזוהי המלאכה האסורה בשבת.

ה"ג), נלמדים גברי מלאכת מבשל מאיסור בישול בשר בחלב (שם), נלמדת מלאכת כותב מכתבת גט (פ"ב ה"ד) וכדומה⁸.

אפילו עקרונות היסוד של המלאכות בשבת נלמדים לשיטת הירושלמי מפשט לשון הפסוק. כך למשל פטור גרמא בשבת, שנלמד מהציווי "לא תעשה כל מלאכה" - האיסור הוא בעשיית מלאכה ולא בהיותה נעשית מאליה (שבת פ"א ה"א)⁹.

שיטה זו של קביעת הלכות שבת על ידי החכמים ייתכן¹⁰ שמופיעה גם במדרש:

רבי שמעון בן מנסיא אומר, הרי הוא אומר, 'ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם' (שמות לא, יד) - **לכם שבת מסורה**, ואי אתם מסורין לשבת.
(מכילתא דרבי ישמעאל כי תשא א)

שיטה זו של הירושלמי מעניקה סמכות רחבה לחכמים מופיעה במקורות נוספים, והיא בעלת השלכות רבות בהבנת היחס שבין התורה שבכתב לבין פרשנותה בידי החכמים¹¹.

נדגים את משמעות הסמכות הרחבה הזו במספר דוגמאות מתחומים שונים:

א. בתוקפן של הלכות חול המועד, נחלקו הראשונים. יש האומרים שתוקפם מדברי סופרים בלבד, אך יש האומרים שמקורם הוא מן התורה, וניתנה הרשות בידי החכמים לקבוע איזו מלאכה אסורה ואיזו מותרת¹².

ב. בתורה נאמר שהעובר על לאו מלקים אותו ארבעים מלקות (ע"פ דברים כה, ג). אולם חז"ל צמצמו את מספר המלקות שמן התורה לשלושים ותשע מלקות בלבד אפילו לברייתא ביותר "ישאם יוסיף לו אחת נמצאת שלא הכהו אלא ארבעים הראויות לו" (ע"פ הרמב"ם בהלכות סנהדרין יז, א).

ג. קביעת החודש והמועדים מסורה לידי חז"ל, עד שכביכול אפילו הקב"ה קובע את עיתו על פי קביעה זו:

'החדש הזה לכם' (שמות יב, ב) ... לכם הוא מסור, ואין אתם מסורין בידו.
(ע"פ תנחומא בא, ח)

'החדש הזה לכם' אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבון העולם אימתי אתה עושה את המועדות? ... אמר להם אני ואתם נסכים על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה... 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אתם במועדים' (ויקרא כג, ד), אתם בין בזמן בין שלא בזמן... לשעבר היה בידי שנאמר 'עשה ירח למועדים' (תהלים קד) אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם ברשותכם אם אמרתם הן הן אם אמרתם לאו לאו מכל מקום יהא 'החדש

8. הדברים מופיעים בהרחבה רבה במאמרו של יעקב גנק ב"עלון שבות" (גיליונות 132-133) בדיון על ההבדל שבין גישתו של הבבלי לשל הירושלמי בלימוד הלכות שבת והוכיח שם באריכות שזוהי שיטת הירושלמי ומכיוון שאין זה המקום להאריך בהוכחותיו, הבאתי את תמצית הדברים בלבד.

9. בעוד שלשיטת הבבלי הדבר נלמד מהעיקרון של מלאכת מחשבת במשכן (בבא קמא ס, א).

10. אמנם יש לציין כי ההקשר בו הובאה מימרה זו הוא בעניין הוכחה לדין שפיקוח נפש דוחה שבת, אך לעני"ד ניתן למצוא בה משמעות נוספת של נתינת הסמכות לקביעת מלאכות שבת בידי חכמים. בכל אופן, כאמור, לא על מדרש זה בלבד ביססנו את טענתנו אלא על דברי התוספות רא"ש והיראים כמפורט לעיל בהערה 5.

11. עיין בספרו של א"י השל "תורה מן השמיים באספקלריה של היהדות" (ח"ג, בעיקר עמודים 29-23).

12. עיין רא"ש מועד קטן פרק א, סימן א: "הרי שלא מסרן הכתוב אלא לחכמים לומר לך איזהו יום אסור ואיזהו יום מותר, ואיזו מלאכה מותרת ואיזו מלאכה אסורה".

הזה לכם', ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר את השנה הריני משלים עמכם
לכך כתיב החדש הזה לכם. (ע"פ שמות רבה טו, ב)

ד. חז"ל צמצמו את אופן החקירה של העדים לפי דין התורה:

אמר רבי חנינא: דבר תורה, אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה
ובחקירה שנאמר 'משפט אחד יהיה לכם' (ויקרא כד, כב), ומה טעם אמרו דיני
ממונות לא בעינן דרישה וחקירה - כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין.
(סנהדרין ב, ב - ג, א)

ה. לדעת חלק מהראשונים (למשל תוספות לכתובות ג, א) בסמכותו של בית דין להפקיע חלויות
שוונות כמו קידושין, על אף שנעשו כשורה לפי דין תורה, וכן להפקיע איסורים כמו שחיטת
חולין בעזרה, פירות שביעית ועוד¹³.

ו. הוספת יו"ט שני של גלויות וביטול תקיעת שופר בשבת ונטילת לולב ביו"ט שחל בשבת.

וכך כותב המהר"ל מפראג:

כאשר התבוננו במעשה ה' יתברך, שכל אשר נברא צריך תיקון ועשייה. הרי
החיטים צריכים תקון לעשות אותם כדי שיהיה מתוקן לאדם, ולא יהיה
נברא מן השם יתברך שיהיו החיטים גמורים. ובמדרש: "כל מה שנברא
בששת ימי בראשית צריך תקון ועשייה... ומפני כי התורה ניתנה מן ה' יתברך
על ידי הנביא ומעלת השכל היא יותר מן הנביא, וכמו שאמרו: חכם עדיף
מנביא, ולפיכך כמו שפעל השכל הוא יותר גדול מן הטבע, כמו שהביא רבי
עקיבא ראייה כי פעולת האדם השכלי יותר גדול מן הטבע, כך פעולת השכל
יותר גדולה מן הנבואה. ולכך החכמים הם תיקון והשלמה אל התורה ואף
שניתנה בסיני על ידי משה. (תפארת ישראל פרק סט)

ראינו אפוא, כי שיטת הירושלמי היא שחכמים למדו ממספר המובאות של המילה 'מלאכה'
את מספר המלאכות האסורות, וכי את המלאכות עצמן ביררו על פי מובאות מכל חלקי
התורה לרבות המשכן. תפיסה זו היא חלק מתפיסה הכוללת המעניקה לחכמים סמכויות
נרחבות בתחום ההלכה. בהמשך נעמוד על כך, שיסודות לגישה זו נמצאים אף בשיטת
התלמוד הבבלי, וכי יש לכך השלכה בתחום המחשבתי על יסודות השבת, המשכן ואף
למצוות נוספות.

ג. מהות השבת

לאור העובדה, כי התלמוד הבבלי נצמד לחלוטין למלאכת המשכן, כפי שהובא במבוא,
נראה כי לשיטתו אין המשכן משמש כאמצעי פורמלי בלבד אלא כחלק אינטגרלי ממהות
השבת עצמה, ועל כן ננסה לעמוד על מהויות השבת והמשכן מתוך מטרה להבין את הקשר
ביניהם וכך לפתור את השאלה, מדוע נצמד התלמוד הבבלי להקמת המשכן כגדר הבלעדי
ללימוד הלכות השבת.

¹³ עיין בהרחבה באנציקלופדיה תלמודית ערך 'הפקר בית דין', כרך יעמודים צה-קי.

בתיאור בריאת העולם מצטווה האדם הראשון בציווי בעל השלכה לכל הדורות:
 ויברך אתם אלוהים ויאמר להם אלוהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה
 ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ. (בראשית א, כח)
 משמעות הציווי הוא לכבוש את העולם ולהראות את התגלותו של הבורא בכל בריאה
 ובריאה. וכך מתאר הרב מרדכי ברויאר את משמעותו של צווי זה:

הבורא מסר את עולמו לאדם, שנברא בצלם אלוהים, ותפקיד האדם הוא
 לכבוש ולמשול ולהשתלט על כוחות הטבע, וכאשר הוא 'כובש' את הארץ
 ומפתח את אוצרותיה, הרי הוא ממשיך כביכול את מלאכת הבורא, ורבו
 מעשי האדם כדרך שרבו מעשי ה'. כי ה' יסד ארץ על מכוניה ובונה בשמים
 מעלותיו, משלח מעיינים בנחלים, מצמיח עשב ונוטע עצים, ואף האדם כן,
 אף הוא בונה בתים ויוסד ערים, זורע שדות ונוטע כרמים, עושה בריכות מים
 להשקות מהם יער צומח עצים. במעשים אלה מתגלה האדם במעלתו על פני
 כל היצורים, שהרי הוא דומה ליוצרו בחכמה בתבונה ובדעת. שבח הבורא
 עולה על שבחו של הנברא שהרי 'מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו
 ותחסרו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו' (תהילים ה, ה-ו). אכן יתרון
 האדם על פני כל הנבראים הוא הגדול שבכל פלאי הבריאה. ולא רק שמים
 וארץ, ירח וכוכבים מעוררים לשבח את הבורא אלא עצם המעלה שהוא
 מוצא בעצמו מכוונת את לבו לשיר ליוצרו: 'מה אדיר שמו של הבורא שברא
 נברא בדמות הבורא'. (פרקי מועדות ח"א עמוד 32)

ממשיך הר"מ ברויאר בתיאור תפקידה של השבת כהמשך ישיר לצווי זה:

השבת קשורה במישרין לעצם מעשה הבריאה, ומכאן, שהיא פונה אל האדם
 הממשיך את מעשי הבורא. אדם זה חייב לזכור שאין הוא כובש את הארץ
 בכוח עצמו, ולא הוא אדון העולם, אלא אדון העולם מסר לו את עולמו...
 יבנה ערים ויטע כרמים, משום שזה התפקיד שניתן לו מבוראו... כל אימת
 שהוא עוסק במלאכת מחשבת, יזכור את מלאכת הבורא, וכדרך שהבורא
 כילה את מלאכתו בששה ימים ושבת ביום השביעי כן יעשה גם הנברא, ששה
 ימים יעשה את מלאכתו, יכבוש את הארץ ויבנה את העולם. ואילו ביום
 השביעי יחזיר את העולם לידי מי שנתנו לו, על מנת לחזור ולקבל אותו
 לששה ימים נוספים. ועל ידי כך הוא מעיד שמלאכת האדם היא מלאכת
 שמים ברשות הבורא ומטעם הבורא וכהמשך למלאכת הבורא. (שם, עמוד 33)

בשעה שמקיים האדם את ציווי של בוראו וכובש את העולם, צריך הוא לחשוב ולהבין מידי
 מי קיבל כל אשר הוא רואה סביבו, ומי נתן לו את הכוח לעשות וליצור. כיבושו את הארץ
 וישובו את העולם היא למטרת האדרת שמו וכבודו של יוצרו, אין הוא עושה זאת לטובתו
 בלבד. זהו התפקיד שציווה לו הבורא, ולכן כל אימת שהוא עוסק במלאכת המחשבת של
 כיבוש העולם יזכור את מלאכת הבורא וכדרך שהבורא כילה את מלאכתו כן יעשה גם
 הנברא, ששה ימים יעשה את מלאכתו וכבוש את הארץ וביום השביעי ישבות, וכיכר וידע
 כי מה' היא מנוחתו ועל מנוחתו יקדיש את שמו. מובן מאליו, כי כיבוש זה אינו בהתאמצות

פיזית אלא במחשבה ובפעולות יצירתיות שכן העיקר המבדיל את האדם מן הבהמה היא יכולת ההבנה: "אל תהיו כסוס כפרד אין הבין" (תהלים לב, ט)¹⁴.

זוהי גם משמעותו של מאמר חז"ל: "כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכולו - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית" (שבת קיט, ב), זהו רצונו של הבורא, ששה ימים "וכבשוה" וביום השביעי "תשבות", זוהי המשמעות של "אות היא לעולם" (שמות לא, יז), שכן השבת משפיעה על שאר ששת ימי המעשה, בכך שהיא מסבירה ומפנימה באדם את העובדה שכל מעשיו הם לשם שמיים, וכל פעולותיו בימות החול הם למטרת האדרת שמו של הבורא בעולם ולכן אף מכונים ימי השבוע על שמה של השבת. זוהי, לדעתי, גם כוונתו של הרמב"ם¹⁵:

ראוי לאדם להעביד כוחות נפשו כולם לפי הדעת ולשים לנגד עיניו תכלית אחת והיא השגת ה', יתפאר ויתרומם כפי יכולת האדם... וישים פעולותיו כולן, תנועותיו ומנוחותיו וכל דיבוריו מביאים אל זאת התכלית...

זהו גם ההסבר שמביא הרמב"ם בהמשך דבריו למאמר חז"ל:

דרש בר קפרא: איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה 'בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתך' (משלי ג, ו). אמר רבא: אפילו לדבר עבירה. (ברכות סג, א)

כל גופי התורה תלויים במאמר זה, כיוון שהוא מסביר את תכלית כל המעשים כולם, בכל פעולה ופעולה שעושה האדם הרי הוא מתכוון לשם שמים, לשם קיום צויו של הבורא "וכבשוה", לשם האדרת שמו של הבורא, כי מטרת כל המעשים כולם הוא להגיע למצב של "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" (אבות ב, ב).

אולם, מטרה נוספת יש לה לשבת מלבד הקרנה והשפעה על מהותם של ששת ימי המעשה, והיא מניעה של מצב שבו ישכח הבורא מלב האדם ויגיע למצב של גאווה ומחשבה שבידו ובכוחו השליטה, מצב של "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ה, יז). ולכך צריך הוא באמצעות מצוות השבת לזכור את בוראו ובכך למנוע מצב זה.

ד. מהות המשכן

חז"ל ראו בהקמת המשכן את יסודו של העולם, כפי שמתבטא הדבר במדרש: שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת, משהוקם המשכן נתבסס העולם. (במדבר רבה יב)

ומסביר הר"ם ברויאר:

רבות הן המלאכות הנעשות על ידי האדם שיש בהן משום המשך למלאכת הבורא, אולם הגדולה שבהן היא מלאכת המשכן. שהרי לא נברא העולם אלא כדי שתשרה שכינתו של הבורא בתחתונים, ולפיכך ניתן לומר, שבריאת

14. וכחשברו של הרמב"ם במורה נבוכים (א, א) שצלם אלוהים של האדם הוא היכולת השכלית.

15. פ"ה מח' פרקים לרמב"ם, עמוד רמא במהדורת ר"י שילת.

העולם נסתיימה רק ביום שהושג הייעוד הזה, רק עם הקמת המשכן
הושלמה בריאת העולם. (שם, עמוד 33)

קביעה זו שהמשכן, הינו הגדול שבמלאכות האדם, וזהו מהותו מופיעה גם בדבריו של משה
מנדלסון¹⁶:

כאשר בחר ה' בעם קרובו להיות לו לעם סגולה, ראתה חכמתו שבהיותם
מקובצים על אדמתם בקיבוץ מדיני, יבקשו אומניות שונות בכל מלאכת חרש
וחושב, שבלעדם לא יתקיים הקיבוץ הכללי... קצתן הכרחיות... קצתן
מביאות עזר ותועלת... מביאות עונג ועידון לחיי האדם... מעתה יתכן
שכאשר ציוה ה' את עמו שיקדישו ראשית פרי בטנם ואדמתם לשמו ואמרו
חז"ל: "אין לך דבר שאין ראשיתו מוקדשת לשמים", כן רצה שירימו את
ראשית פרי מחשבותיהם וכל כישרון מעשיהם הנוגעים לתיקון המדינה
ויקדישו לעבודתו. יעשו מהם דבר לעבודת ה' במשכן וכליו ובגדי משרתיו,
ועל ידי זה יהיו כל ענייניהם מקודשים לשמים, כי יזכרו את ה' בכל
מעשיהם.

מהותו של המשכן והצורך שבהקמתו היא שבו מרוכז מיטב מיצירתו של האדם עלי אדמות,
ובראותו את המשכן, ייזכר האדם גם בשאר מעשיו בה'. זו גם התשובה לשאלה המפורסמת
ששאלו רבים מפרשני המקרא, הכיצד ניתן לבנות בית לה'? "כי האמנם ישב אלהים על
הארץ הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי" (מלכים א ה, כז).
התשובה לכך ברורה. אין זה בית לה' במובן הפשוט של הדברים. זהו הבית שבונה האדם
לשמו של ה'. הבית שבאמצעותו יכול האדם לטהר את מחשבותיו להתקרב אל בוראו. זהו
אמצעי עבור האדם. כך מסביר המלבי"ם את הפסוק "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות
כה, ח):

ציוה כי כל אחד יבנה לו מקדש בחדרי לבבו, כי יכין את עצמו להיות מקדש
לה' ומעון לשכינת עוזו... ויכין מזבח להעלות כל חלקי נפשו לה' עד שימסור
נפשו לכבודו בכל עת.

זהו אפוא יחודו של המשכן ומהותו - אמצעי להזכרת ה' בכל זמן.

אולם, מטרה נוספת יש לו למשכן מלבד הקרנה והשפעה על מהותם של חייו בכל מקום.
והיא מניעה של מצב בו ישכח הבורא מלב האדם ויגיע האדם למצב של גאווה, ומחשבה
שבידו ובכוחו השליטה, מצב של "כוחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ה, יז). לכך
צריך הוא באמצעות מצוות המשכן והמקדש לזכור את בוראו ובכך למנוע מצב זה.

ה. ההשוואה בין השבת ובריאת העולם למשכן

הקשר הלשוני שבין השבת להקמת המשכן נרמז כבר במדרשים. חוקרי המקרא המאוחרים
מצאו מקומות נוספים בהם קשר זה בא לידי ביטוי והפנו לקשר הסמוי בין השבת המסמלת

16. הובאו דבריו בספרו של ר"י יעקבסון "בינה במקרא" בפרשת תצווה (עמוד 91).

את בריאת העולם לבין הקמת המשכן, והפנו לביטויים הדומים שביניהם. הבאתי להלן את עיקרי הדברים מתוך מגמה למקד את הקשר שבין השבת למשכן בהמשך דברינו. ההשוואה על פי המדרשים בין השבת להקמת המשכן על פי ששת ימי הבריאה (במדבר רבה יב, יג, ותנחומא פקודי, ב) :

המשכן	השבת ובריאת העולם	
"ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן". (שמות כו, ז)	"נוטה שמים כיריעה". (תהלים קד, ב)	יום א'
"והבדילה הפרכת לכם". (שמות כו, לג)	"ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל". (בראשית א, ו)	יום ב'
"ועשית כיור נחושת וכנו נחושת לרחצה... ונתת שמה מים". (שמות ל, יח)	"יקוו המים מתחת השמים". (בראשית א, ט)	יום ג'
"ועשית מנורת זהב טהור". (שמות כה, לא)	"יהי מאורות ברקיע השמים". (א, יד)	יום ד'
"והיו הכרובים פורשי כנפים". (שמות כה, כ)	"ועוף יעופף על הארץ". (בראשית א, כ)	יום ה'
"ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך". (שמות כח, א)	"ויברא אלוהים את האדם בצלמו". (א, כז)	יום ו'
"ותכל כל עבודת משכן". (שמות לט, לב)	"ויכלו השמים". (בראשית ב, א)	יום ז'

השוואה של חוקרי המקרא המאוחרים לאור לשונות וביטויים דומים¹⁷ :

המשכן	השבת ובריאת העולם
"ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה". (שמות לא, ג)	"ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו ושחקים ירעפו טל". (משלי ג, יט-כ)
"וימלא אתו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה". (שמות לה, לא)	"וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ויהי ערב ויהי בקר יום הששי". (בראשית א, לא)
"וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אתה כאשר צוה ה' כן עשו...". (שמות לט, מג)	"ויכלו השמים והארץ וכל צבאם ויכל"
"ותכל כל עבדת משכן אהל מועד ויעשו בני	

¹⁷ .ההשוואות מופיעות ב"עיונים בספר שמות" לנחמה ליבוביץ בפרשת תרומה (עמודים 348-352) וכן במאמרו של מרטין בובר "בן דורנו והמקרא" (הופיע בספר "תעודה ויעוד", ח"א, עמודים 153-136).

<p>ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו". (שמות לט, לב) "ויכל משה את המלאכה". (שמות מ, לג)</p>	<p>"אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה..." (בראשית ב, א-ב)</p>
<p>"וירא משה את כל המלאכה... ויברך אתם משה". (שמות לט, מג)</p>	<p>"ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות". (בראשית ב, ג)</p>
<p>"ויעל משה אל ההר וכס הענן את ההר... וישכן כבוד ה' על הר סיני וכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן...ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כד, טו-טז; כה, ח)</p>	<p>"כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש". (שמות לא, יז)</p>

ו. הקשר שבין השבת למשכן - שיטת הבבלי

לאחר שביררנו את מהות השבת ואת מהות המשכן, ניתן למצוא את הקשר שביניהם מתוך מגמה לנסות ולהבין את תפיסת השבת בעיני התלמוד הבבלי, ולהבין מדוע נצמד התלמוד הבבלי בלימוד הלכות שבת באופן מוחלט להקמת המשכן.

ויהי ביום השמיני, ותניא: אותו היום [שהוקם המשכן] הייתה שמחה לפני הקדוש ברוך הוא כיום שנבראו בו שמים וארץ.
(מגילה י, ב)

חז"ל ראו קשר הדוק בין הקמת המשכן לבין בריאת העולם. קשר זה יסודו בהבנת מהותם ותפקידם של השבת והמשכן.

שמירת השבת ובניין המשכן הם הטבעת חותמו של האדם בעולם. השבת היא המעשה שבאמצעותו מקרין האדם על שאר ששת ימי המעשה והקמת המשכן היא האמצעי שמשפיע על כל תפקודו של האדם ושבאמצעותו מקדש האדם את כל מעשיו. זהו המכנה המשותף שביניהם. השבת היא קדושת הזמן - "ושמרו בני ישראל את השבת", ובאמצעותה מקדש את כל עיתותיו, והמשכן הוא קדושת המקום - "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", ובאמצעותו הוא מקדש את כל העולם כולו.

אולם, קיימת גם חוליה שלישית המשלימה רעיון זה והיא קדושת הגוף - ברית המילה:

פילוסופוס אחד שאל את רבי הושעיה, אי"ל אם חביבה היא המילה מפני מה לא נתנה לאדם הראשון... אי"ל להוציאך חלק אי אפשר אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכין עשייה, כגון החרדל צריך למתוק, התורמוסים צריך למתוק, החיטין צריכין להטחון, אפילו אדם צריך תיקון.
(בראשית רבה יא)

בכל שלושת המעשים הללו, האדם תורם את תרומתו מתוך מגמה לתקן. המשכן מתקן את כל מעשיו, השבת מתקנת את זמנו והמילה מתקנת את גופו ולכן נקראו שניהם אותות (שמות לא, יג; בראשית יז, יא) ובכך זוכר הוא כי בכל שלושת הדברים הללו, צריך הוא לעבוד את בוראו. בגופו יכבוש וימשול וישתלט על כוחות הטבע וכאשר הוא כובש את הארץ ואת אוצרותיה הרי הוא ממשיך כביכול בכך את מלאכת הבורא, וכן הקמת המשכן המשמש כשיא השיאים של מלאכתו ומחשבתו של האדם, מקרינה על כל מלאכתו של האדם והשבת

מקרינה על כל זמנו, כפי שהסברנו לעיל הן על תכלית העשייה בששת ימי המעשה והן שבשאר זמנו לא ישכח את בוראו. יתכן שזוהי הסיבה שהמילה והעבודה במשכן דוחות את השבת, שכן אין הם עומדות בסתירה למהות השבת, אלא אדרבה כהמשך ישיר לתפקידה של השבת¹⁸.

זוהי אפוא הסיבה שהתלמוד הבבלי בחר ללמוד את מלאכות השבת רק מהקמת המשכן ולא מתפעולו או מעניינים נוספים כפי שעשה התלמוד הירושלמי, שכן הקשר הרעיוני בין השבת למשכן הוא רק בין שמירת השבת להקמת המשכן. זוהי גם הסיבה שבשלושת הדברים הללו, המשכן והמילה, נאמר שהם שקולים כנגד כל המצוות כולן, שכן יש זהות ומכנה משותף ביניהם¹⁹.

ז. הקשר בין שיטות הבבלי והירושלמי

לעניות דעתי, על אף ההבדלים שהבאנו בענין תפיסת השבת בין התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי, קיים קשר של זהות מסוימת ביניהם כפי שנסביר להלן. אין הזהות בלימוד הלכות שבת עצמן, שהרי הירושלמי משתמש במשכן כאמצעי פורמלי בלבד והדגש הוא על כל מקור שהוא, שיעזור לפרש את משמעות המילה 'מלאכה', ואילו הבבלי רואה במשכן אבן יסוד בלימוד הלכות השבת, שכן המשכן קשור בקשר מהותי ורעיוני לשבת. הזהות שבין השיטות היא בעיקרון המסתתר מאחורי שתי צורות הלימוד. לעיל הבאנו את המדרש:

רבי שמעון בן מנסיא אומר, הרי הוא אומר, ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם, **לכם שבת מסורה, ואי אתם מסורין לשבת.**
(מכילתא דרבי ישמעאל כי תשא א)

במשמעות מדרש זה נחלקו הבבלי והירושלמי, אם כי הרעיון העומד מאחורי שיטותיהם זהה. הבבלי הבין כי השבת מסורה במהותה לחכמים ולעם, שכן הסיבה שהיא נלמדת מן המשכן היא ששניהם מהווים דוגמא לעיקרון הרעיוני שעליו צווה האדם הראשון, הצווי לכבוש את הארץ, הצווי שמשמעותו שהמצוות הינן האפשרות שבה כביכול מתדמה האדם לבוראו, האפשרות שבה הוא מקיים "ללכת בדרכיו" (דברים ל, טז) מפני שקיימת מהות זהה בין רעיונות השבת והקמת המשכן, כפי שהסברנו לעיל. באופן דומה הבין הירושלמי כי לימוד ההלכות הוא המסור לחכמים כחלק מתפיסה כוללת שהוכחה לעיל, שבידי החכמים יכולת ההכרעה במקומות רבים בהלכה, שאינם רק כשופר המשמיע את דברי התורה שבכתב אלא הם מהווים חלק יוצר בחיי התורה, וכדברי המהר"ל: "החכמים הם תיקון והשלמה אל התורה". בעיקרון זה יש זהות בין הבבלי והירושלמי, העיקרון המסמל את תפקידו של האדם בכלל ואת תוקפן ומעמדן של דברי החכמים כפרט, כשותפים כביכול

18. עיין בהרחבה בעלון שבות 146 במאמרו של יעקב גנק, שסיווג מצוות רבות לפי רעיון זה עפ"י הצווים בששת ימי הבריאה.

19. על המשכן שמשמש לעבודת ה' בניגוד לעבודה זרה נאמר: "כל הכופר בעבודה זרה מודה בכל התורה כולה" (ספרי דברים נד). על השבת נאמר: "אמר להם הקב"ה לישראל שמרו את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה" (תנחומא כי תשא לג) וכן בדברים רבה (פרשת ראה): "שבת שהיא שקולה כנגד כל מצוות שבתורה". ועל המילה נאמר "גדולה מילה - ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (נדרים לב, א).

במעשה הבריאה ובקביעת חוקי התורה שהיא יסוד הבריאה. זהות זו המשמיעה לנו כי תפקיד האדם אינו תפקיד קפוא אלא תפקיד יוצר, תפקיד של עשייה בכל חלקי הבריאה, הן חלקי הקודש והן חלקי החול.

איתי מאושר

לע"נ ישי שכטר הי"ד
אורי ביטון הי"ד
שילה לוי ז"ל

כבוד ועונג בנר שבת

- א. מבוא
- ב. מחלוקת בדין ברכה על הנר
- ג. שיטת רש"י
- ד. פסק הרמב"ם והסתירה בדבריו
- ה. מדוע מברכים על הנר?
- ו. האם גם היום שייך הטעם של כבוד שבת?

א. מבוא

במאמר זה ננסה לעמוד על טעמי מצות הדלקת נר שבת, כפי שהובאו בראשונים. נתמקד בשני טעמים מרכזיים: כבוד ועונג. לזה גם לזה השלכות ונפקותות שונות, ונשתדל בעזרת ה' לסדרם.

המקור התלמודי החשוב ביותר שדן בהדלקת נר שבת מופיע במסכת שבת, וכך היא לשון הגמרא:

רבי ישמעאל אומר אין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת. מאי טעמא? אמר רבא מתוך שריחו רע גזרה שמא יניחנה ויצא. אמר ליה אביי: ויצא. אמר ליה שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה, דאמר רב נחמן בר רב זבדא ואמרי לה אמר רב נחמן בר רבא אמר רב: 'הדלקת נר בשבת חובה רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית רשות', ואני אומר מצוה. (כה, ב)

למסקנת הסוגיא נר של שבת חובה. אפילו אביי שמקשה "ויצא", מסכים שההדלקה בגדר חובה שכן מפורש במשנה (פ"ב מ"ז): "על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בנדה בחלה ובהדלקת הנר". כך הסיקו התוספות בסוגיה (כה, ב ד"ה הדלקת נר בשבת חובה).

נחלקו הראשונים בטעמי הדלקת נר שבת. נתמקד בארבעה ראשונים מרכזיים ויסודיים בסוגיא והם: רש"י, רבינו תם, רבינו משולם¹ והרמב"ם.

ב. מחלוקת בדין ברכה על נר שבת

1. חילופי מכתבים בין רבינו תם לרבינו משולם בענין ברכת הנר (ועניינים נוספים) הובאו בספר הישר חלק השו"ת סימנים מג-נ. דעותיהם מובאות גם בתוספות כה, ב ד"ה חובה (רבינו משולם מצוטט שם כ"ש שרוצים לומר).

בתוספות (כה, ב ד"ה חובה), נחלקו רבינו תם ורבינו משולם בדין ברכה על הנר. רבינו תם פסק שיש לברך על הנר ואילו רבינו משולם פסק שאין לברך על הנר. דרך ביאור מחלוקתם נלמד כיצד תפס כל אחד מהם את טעם הדלקת נר שבת.

טענותיו של רבינו משולם מדוע אין לברך

א. "אין הדלקתה גמר מצוותה ואינה אלא להאיר את הלילה". יסוד זה מופיע במסכת מנחות (מב, ב): "...וכל מצוה דעשייתה לאו גמר מצוה כגון תפילין... אינו צריך לברך".

ביאור כלל זה: לרוב המצוות יש מכשירי מצווה, כלומר פעולות המאפשרות את קיום המצוה. למרות שפעולות אלה הכרחיות לקיום המצוה אין מברכין עליהם (כגון תפילין - ללא הכנת תפילין אי אפשר להניח תפילין, ולמרות זאת אין מברכין על הכנתן). כך גם הדלקת נר של שבת אינה אלא מכשיר מצוה, מכשיר לעונג שיהיה בשבת כאשר הנר ידלק.

ברור לפי זה שרבינו משולם תפס שאין חובה להדליק את הנר בערב שבת, אלא החובה היא שתהיה תאורה בלילה. כך לשונו²: "וטעמא דמסתבר שאין הדלקתה גמר מצוה ואינה אלא כדי להאיר את הלילה". נמצא שהדלקת הנר אינה גמר מצוה ולכן אין מברכין עליה. ביאור הטענה: יסוד ענין הנר לפי זה הוא שאדם לא יאכל בחשיכה, ואם כן הדלקת הנר אינה אלא מכשיר לעונג שיהיה בשבת, וכשם שלא מברכים על הכשר מצוה כגון הכנת תפילין, בניית סוכה וכדומה, כך גם כאן אין לברך על הדלקת הנר שהוא מכשיר לקיום מצוות עונג שבת.

ב. העובדה שהגמרא נותנת לנר של שבת מעמד של חובה ("שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה"), עדיין לא מחייבת ברכה. לא על כל חובה מברכין, כמו שמצאנו לגבי מים אחרונים. הגמרא בחולין (קה, א) אומרת: "אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין: מים ראשונים מצוה ואחרונים חובה". והנה, אף על פי שהגמרא קבעה שמים אחרונים חובה, לא מצאנו שמברכים על מים אחרונים³.

ג. חיזוק מעניין לשיטת רבינו משולם נמצא בגירסתם של כמה גאונים וראשונים בגמרא. גורס השאלתות⁴:

... "אמר רב: הדלקת נר בשבת חובה רחיצת ידים ורגלים בחמין רשות", ואני

אומר אף רחיצת ידיים ורגלים בחמין חובה.

ובאופן דומה גורס רבינו חננאל:

2. מובא בספר הישר חלק השו"ת סימן מז אות ו.
3. כך פסק רב עמרם גאון בסידורו בהלכות סעודה אות עד: "ולאחר הסעודה חייב לטול ידיו ואין צריך לברך, דאמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיין: מים ראשונים מצוה וטעונים ברכה, ואחרונים חובה ואין טעונים ברכה, והיכא דברך מוציא שם שמים לבטלה".
- גם התוספות (חולין קה א ד"ה מים ראשונים) כתבו בשם 'הלכות גדולות': "...אבל אחרונים שהם לצורך אדם משום מלח סדומית - אין טעונים ברכה".
4. פרשת תצוה שאילתא עב, וכן בפרשת בהעלותך שאילתא קכד במהדורת מירסקי (קלט בשאר המהדורות).

...ורב חנן אמר אפילו רחיצת ידים ורגלים בחמין **חובה** ממנהג של רבי אלעזר, ויש אומרים רחיצת ידים ורגלים בחמין מצווה. (שבת כה, ב)

גם ה'כל בו' (סימן לא) כותב: "ורחיצת פניו ידיו ורגליו בחמין בערבי שבתות **חובה**".

אם אמנם כך הגירסא, דין אחד לרחיצת ידים ורגלים ולהדלקת הנר, וכשם שברור שלא מברכים על הרחיצה, כך לא מברכים על ההדלקה.

על כל פנים נראה לומר שרבינו משולם לא גרס כך בגמרא, שכן אם זו היתה הגירסא המצויה לפניו לכל הפחות היה מזכיר אותה, שהרי זו הוכחה טובה לשיטתו.

תשובות רבינו תם לטענות רבינו משולם

א. הדלקת הנר היא גמר המצוה כמו בנר חנוכה שהמצוה היא ההדלקה ופירסום הנס. כך לשונו בספר הישר (חלק השו"ת סימן מח אות ו): "...שגמר מצותה היא כנר חנוכה דלפרסומי ניסא היא, והכי נמי מדהוה שלום ביתו דאין לו לא להקדים ולא לאחר".

וביאור דבריו שטעם הדלקת הנר הוא משום עונג שבת. כך כתב: "...אבל הדלקת נר היא חובה של מצות עונג שבת". דהיינו, הדלקת הנר היא כדי שאדם לא יאכל בחשיכה וימנע מעונג שבת. אם כן זמן ההדלקה הוא לפני בין השמשות, שאז מחשיך ואדם חייב להדליק תאורה לצורך הלילה. ממילא לא שייך לטעון שהדלקת הנר היא מכשיר מצוה כיוון שההדלקה היא עצמה המצוה, ובזה מיושבת טענת רבינו משולם.

ב. אמנם גם מים אחרונים נקראו חובה, ואכן לא מברכים עליהם, אך הסיבה היא שהם נתקנו מפני סכנת מלח סדומית. דהיינו, החובה למים אחרונים נובעת מכורח מציאותי מסוים. וכך לשון הגמרא (חולין קה, ב): "אמר רב יהודה בריה דרבי חייה: מפני מה אמרו מים אחרונים חובה? שמלח סדומית יש שמסמא את העינים". וברור שעל המנעות מסכנה לא מברכים. אכילה בחשיכה לא בהכרח מהווה סכנה, אך בהחלט פוגעת בעונג שבת.

יסוד המחלוקת

ננסה לרדת לשורש מחלוקתם של רבינו תם ורבינו משולם.

במבט פשוט המחלוקת היא האם מברכים על הדלקת הנר או אין מברכים. אולם אם נעמיק, נראה שהמחלוקת היא מה הוא גדר הדלקת הנר? מהו הציווי?

רבינו תם הבין שיש חובה להדליק נר בערב שבת לצורך עונג שבת, ואילו רבינו משולם הבין שהחובה היא שתהיה תאורה בליל שבת ואין חובה להדליק נר בערב שבת.

הנפקא מינא ביניהם תהיה מה הדין אם היה נר דולק מערב שבת.

רבינו תם פסק שצריך לחזור ולהדליק. כך מפורש בתוספות (כה, ב ד"ה חובה): "ועוד נראה לרבינו תם שאם היה הנר מודלק ועומד שצריך לכבות ולחזור ולהדליק". רבינו תם, לשיטתו, שיש חובה להדליק נר בערב שבת, פסק לא להסתמך על אור שקיים, אלא ממש לעשות מעשה בידים ולהדליק.

רבינו משולם פסק שלא צריך לחזור ולהדליק, וכך כתב בתשובה לרבינו תם (ספר הישר חלק השו"ת סימן מז אות ו): "ואם היתה עששית דולקת והולכת אינו חייב לכבותה ולהדליקה כדאשכחן לעניין נר חנוכה". רבינו משולם, לשיטתו, החובה היא שתהיה תאורה בליל שבת, ואם היא אכן קיימת אין שום צורך לכבות ולהדליק.

ראינו, אם כן, שרבינו תם סובר שהדלקת הנר היא משום עונג.

מקור נוסף לטעם עונג מופיע במדרש תנחומא (תחילת פרשת נח) וזה לשונו: "...הדלקת הנר דכתיב 'וקראת לשבת עונג', זו הדלקת הנר בשבת". הרי שתלה הדלקת הנר בעונג שבת.

ג. שיטת רש"י

נראה שרש"י סבר שיש לברך לברך על הדלקת הנר, וכך כתב רבינו שמחה (מתלמידי רש"י), במחזור ויטרי (סימן קב): "והמדליק נר לשבת צריך לברך ברוך אתה ה'... להדליק נר של שבת".

ברש"י מוכח שיסוד הדלקת הנר הוא משום כבוד שבת. כך לשונו (שבת כה, ב ד"ה חובה): "כבוד שבת הוא שאין סעודה חשובה אלא במקום אור". והוכיח סברה זו מגמרא ביומא (עד, ב): "אמר אביי הלכך מאן דאית ליה סעודתא לא ליכליה אלא ביממא. א"ר זירא מאי קרא? טוב מראה עינים מהלך נפש". לפי גמרא זו ברור שיש יותר הנאה בראיית האוכל, אין שביעה אלא במראית עין, ואין סעודה חשובה אלא במקום אור. אמנם מבחינה מצויאית אפשר לאכול בחושך, אך אין זה מכבוד שבת שאדם ילכך את בגדיו ותגרם לו אי נעימות כתוצאה מהאפילה. ראינו, אם כן, שלדעת רש"י הדלקת הנר היא משום כבוד שבת.

ד. פסק הרמב"ם והסתירה בדבריו

גם ברמב"ם מפורש שצריך לברך על הדלקת הנר, וכך פסק (הלכות שבת ה, א): "...וחייב לברך קודם הדלקה: אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר שלשבת." עוד כתב הרמב"ם באותה הלכה:

אפילו אין לו מה יאכל, שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק הנר, שזה בכלל עונג שבת הוא.

לעומת זאת בהלכה ה בפרק ל כתב:

...ויהיה נר דולק ושלחן ערוך ומטה מוצעת, שכל אלו **לכבוד** שבת הן.

הרי בפירוש מצאנו סתירה בדבריו: מצד אחד נר כלול בעונג שבת, מצד שני הוא כולל בכבוד שבת, הכיצד?

החיד"א תירץ בספרו "מחזיק ברכה", (אורח חיים סימן רסג), שדברי הרמב"ם בפרק ה מתייחסים לעני שכל ימות השבוע יושב בחושך אבל לכבוד שבת הוא מתאמץ ומדליק נר, לגביו השוני בליל השבת מוגדר כעונג. מה שכתב הרמב"ם בפרק ל שנת שבת הוא חלק מכבוד שבת, הכוונה לאדם הרגיל בנר כל השבוע. לגביו אין בהדלקת הנר משום עונג כיוון שזו פעולה שיגרתית יום יומית שהוא רגיל בה. אצלו, ההדלקה והכנת הנר מבעוד יום זה כבוד שבת.

אלא שדברי החיד"א קשים, שהרי כאשר נר השבת דולק בסעודה יש בזה עונג בין לאדם עני ובין לאדם עשיר. אין זה משנה אם היה רגיל להדליק נר כל השבוע אם לאו, כאשר הנר דולק העונג שווה גם לעני וגם לעשיר.

ר' צדוק הכהן בספרו קונטרס שביבת שבת (מופיע בפרי צדיק על בראשית אות ד), חילק בין כבוד ובין עונג.⁵

עונג - דברים שאדם עושה ומתענג בשבת עצמה.

כבוד - טרחות והכנות שאדם עושה בערב שבת לכבוד שבת, ואפילו הטורח הוא לצורך עונג הרי הוא בכלל כבוד.

לפיכך, מה שכתב הרמב"ם בפרק ה שהדלקת הנר היא משום עונג, הכוונה היא שאור הדולק בסעודת שבת הוא בודאי עונג לנהנה ממנו. ומה שכתב הרמב"ם בפרק ל שנת שבת הוא משום כבוד שבת, זה מתייחס להדלקה שהיא פעולה הנעשית לכבוד השבת.

חילוק זה מוכח ברמב"ם, שהרי בפרק ה דן הרמב"ם במצות הדלקת נר השבת ותכליתה שהיא השימוש לאורה, וזה בהחלט מתאים להגדרה של 'עונג', שפירושה התענוגות בשבת עצמה. בפרק ל, לעומת זאת, עוסק הרמב"ם בהלכות ב-ו בכבוד שבת שהן פעולות ההכנה לכבוד שבת, המבטאות יחס של כבוד, ובכללן הדלקת הנר.

עוד יש לדייק מלשון הרמב"ם בפרק ל: "...וצריך לתקן ביתו מבעוד יום בכבוד השבת ויהיה נר דולק...". הרי לנו שהרמב"ם תלה את ההכנות הנעשות לכבוד שבת בפעולות הנעשות מבעוד יום כלשונו.

אם נכון תירוץ זה, נמצינו למדים שלשיטת הרמב"ם מצות הדלקת הנר בשבת היא גם משום כבוד וגם משום עונג.

כך הבין ערוך השולחן שכתב בהלכות שבת:

...וצריך לומר דתרויהו איתנהו, דבמקום שאוכלים הוי מכבוד שבת ובשאר
 החדרים היה מעונג שבת שלא יכשל בהליכתו. (רסג, ב)

•

נסכם בקצרה מה ראינו עד כאן:

רבינו תם פסק שמברכים על הדלקת הנר וטעם ההדלקה הוא משום עונג.

רבינו משולם פסק שאין מברכים על הנר.

רש"י, ככל הנראה, סבר שמברכים על הנר וטעם ההדלקה הוא משום כבוד שבת.

הרמב"ם פסק שמברכים על הדלקת הנר וטעם ההדלקה הוא גם משום כבוד וגם משום עונג שבת.

ה. מדוע מברכים על הנר?

במהלך הדורות שאחרי הראשונים הנזכרים תפסה לה ברכת הנר מקום של קבע בהכנות לשבת, והיא נתקבלה ללא עוררין. במה נתייחדה הדלקת הנר משאר ההכנות לשבת? מדוע מברכים דוקא על הנר?

הרמב"ם פסק בהלכות ברכות:

וכן כל המצות שהן מדברי סופרים בין מצוה שהיא חובה מדבריהם כגון מקרא מגילה **והדלקת נר בשבת**... מברך על הכל קודם לעשייתן אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות, והיכן צונו בתורה, שכתוב בה אשר יאמרו לך תעשה,

5. חילוק זה מופיע גם בביאור הגר"א לשו"ע או"ח סימן תקכט, סעיף א, ובאחרונים נוספים.

נמצא ענין הדברים והצָעָן כך הוא אשר קדשנו במצותיו שציוה בהן לשמוע מאלו שציוו להדליק נר של חנוכה או לקרות את המגילה וכן שאר כל המצות שמדברי סופרים. (פרק יא הלכה ג)

עוד כתב הרמב"ם בפירוש המשנה: "...לפי שהכלל אצלינו נר בשבת מצוה" (שבת פ"ב, מ"א). מה פירוש מצוה? שתקנו חכמים דרך ציווי על כך ולכן מברכים על ההדלקה כמו על כל מצוה מדברי סופרים. הרי שהרמב"ם כלל את מצות הדלקת נר שבת במצוות שמעמדם הוא מדברי סופרים ואם כן ברור שמברכים.

יש שאמרו שטעם הברכה על הנר הוא תקנה כנגד הקראים שכפרו בתורה שבעל פה וישבו בחושך בשבת. אותם קראים פירשו את הפסוק "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת", כאיסור להדליק נר או להטמין חמין או לעשות מדורה אפילו בערב שבת⁶. לפי הסבר זה יש במעשה הדלקת הנר, דווקא תוך כדי ברכה עליו, מעין הפגנה כלפי אותם שכפרו בתורה שבעל פה⁷.

ו. האם גם היום שייך הטעם של כבוד שבת?

אמנם כתב בעל ספר החינוך במצות עריכת נרות במקדש:

משרשי המצוה שציוונו השם יתברך להיות נר דולק בבית המקדש להגדלת הבית לכבוד ולתפארת בעיני הרואים **כי כן דרך בני איש להתכבד בבתייהם בנרות דולקין.** (מצוה צח)

הטעמה זו היתה נכונה בזמן בו היה נהוג להדליק נרות למאור, אך מה קורה בימינו? בין אם נאמר שטעם הדלקת הנר הוא משום כבוד ובין אם נאמר שהטעם הוא משום עונג, לא ברור מדוע מדליקים היום נרות, הרי התאורה החשמלית שקיימת היום עדיפה מאור הנר, ואם כן מדוע להדליק דוקא בנרות? אכן פוסקים רבים סוברים שניתן לקיים הדלקת נר שבת לפחות בדיעבד⁸, אלא שיש לומר שיש ענין דוקא בנרות כי בהדלקת הנר עצמו יש כבוד. ואם תאמר שדין זה של כבוד בנר דוקא היה שייך דוקא למציאות של ימיהם, זה אינו כן, שהרי עינינו הרואות שגם היום, במסעדות מסוימות למשל, אוכלים כשנרות דולקים על השולחן וזה ודאי משום כבוד וחשיבות.

6. פירוש קראי זה עומד בסתירה גמורה להסבר המכילתא לפסוק, זה לשונה: ...ועוד קל וחומר, ומה שביעית שאין חייבין עליה לא כרת ולא מיתת בית דין, הרי הוא שובת מערב שביעית לשביעית, שבת שחייבין עליה מיתת כרת ומיתת בית דין, דין הוא שישבות מערב שבת לשבת, ולא יהיה רשאי להדליק לו נר, או להטמין לו את החמין או לעשות לו מדורה, ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, **ביום השבת אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת.** (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דשבתא ויקהל פרשה א ד"ה לא תבערו)
7. להרחבה בדעה זו עיין במאמרו של הרב רצון ערוסי "ברכת הדלקת נר של יום טוב", המופיע בסיני פה, עמודים עז-פג, וכן במאמרו של נפתלי וידר "ברכה בלתי ידועה על קריאת פרק במה מדליקין מתוך הגניזה", המופיע אף הוא בסיני, כרך פב, עמודים רג-ריח.
8. שו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן יז.

עוד יש לומר, כיוון שהדלקת החשמל היא פעולה שיגרתית ובכל יום מימות השבוע דולק אור חשמל בלבד, על ידי הדלקת נרות שבת מיוחדים של שעה (או שמן זית לנוהגים להדליק בשמן), מודגש ומובלט כבוד השבת, שהרי תאורה זו הודלקה במיוחד לכבוד השבת⁹.

אם באמת יש ענין בהדלקת תאורה כלשהי לכבוד שבת, יש אולי מקום לטעון שצריך להתכוון להדליק את התאורה החשמלית לכבוד שבת קודש, שהרי בהדלקה זו מגלה דעתו שההדלקה היא לכבוד השבת.

דעה זו הובאה בישמירת שבת כהלכתה¹⁰, וכך כתב:

כל הנרות שמדליק בתוך ביתו, ידליקם לכבוד שבת, גם אם אינו מברך עליהם ברכת ההדלקה. וכן כשמדליק את מאור החשמל, שהוא נוסף על נרות שבת, יקפיד להדליקו לכבוד שבת.
(פרק מג סעיף לב)

המורם מכל, שבימינו הטעם של כבוד שבת, הקשור להכנות לקראת שבת, הוא היותר משמעותי בהדלקת הנר.

ויהי רצון שנוזכה ויתקיים בנו: "אם שמרתם נרות של שבת אני מראה לכם נרות של ציון".

9. וכך כתב הרב חיים דוד הלוי שליט"א בספרו מקור חיים פרק קי סעיף יג: "...כיוון שבכל לילה מדליקים נר חשמל בלבד, ע"י הדלקת נרות - שבת מיוחדים של שעה, אף שהם בחינת שרגא - בטיהרא מפאת דלות אורם, הלא דוקא משום כך יש בהם **הבלטת כבוד השבת** שהודלקו במיוחד לכבוד שבת".